

ΝΙΚ. Γ. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΘΗΣΑΥΡΙΣΤΕΣ ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΛΕΞΕΙΣ

Στά γλωσσάρια και τά λεξικά τῶν διαλέκτων τῆς νεοελληνικῆς, καθώς και στίς πάσης φύσεως συλλογές διαλεκτικοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου, ὁ ἐρευνητής παρατηρεῖ ὅτι καταχωροῦνται λέξεις ἀπό διάφορους, ἀλλά σχεδόν πάντα τοὺς ἴδιους, τομεῖς τοῦ λεξιλογίου. Ἐκ τῶν «κανόνων» αὐτῶν δὲν ξεφεύγουν οἱ κρητικὲς γλωσσικὲς συλλογές και τά κρητικὰ λεξικά. Ὁ θεματικὸς αὐτὸς περιορισμὸς τῶν λεξικογράφων και τῶν «γλωσσογράφων» εἶναι και ἡ αἰτία πού τά ἔργα τους μόλις κατά 30% ἀνταποκρίνονται σέ μία γλωσσογεωγραφικὴ ἐρευνα βάσει ἐρωτηματολογίου πού ἔχει γενικὸ λεξιλογικὸ χαρακτήρα. Βασικὲς ἐννοιες τῆς καθημερινῆς ζωῆς δὲν ἔχουν προσεχθῆ και πολυσυνηθισμένες λέξεις τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας δὲν ἔχουν καταγραφῆ ἀπὸ τοὺς συλλογεῖς, ἐνῶ ἀντίθετα, πλουσιώτατα ἐκπροσωποῦνται στά διαλεκτικὰ γλωσσάρια τομεῖς (ὄρολογίες) τοῦ λεξιλογίου, ὅπως π.χ. ἡ κτηνοτροφία, ἡ γεωργία, ἡ ὑφαντική, ἡ χλωρίδα τοῦ τόπου κλπ. και λιγώτερο ἡ πανίδα, ἡ λαϊκὴ ἰατρική και νοσολογία, ἡ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ κ.ἄ.

Θά ἤθελα νά τονίσω στό εἰσαγωγικὸ αὐτὸ μέρος τοῦ ἀρθρου μου ὅτι κακῶς δὲν προσέχουν οἱ λεξικογράφοι - «γλωσσογράφοι» τοὺς διαλεκτικούς νεολογισμούς: στίς διαλεκτόφωνες (παλαιότερα ἢ και τώρα ἀκόμη) περιοχὲς τῆς χώρας μας - και μία ἀπ' αὐτέες εἶναι και ἡ Κρήτη - ἡ ἐπαφὴ τῶν χωρικῶν μέ τοὺς νέους ἀστικούς και ἀγροτικούς τρόπους ζωῆς και μέ τὴ σύγχρονη τεχνικὴ πρόοδο ἦταν ἀναπόφευκτο νά δημιουργηθῆ νέους τοπικούς ὄρους, πού και αὐτοὶ πρέπει νά συγκεντρῶνται και νά καταγραφῶνται, ὅπως ἀκριβῶς γίνεται μέ τίς παραδοσιακὲς διαλεκτικὲς λέξεις. Μήπως και ἀπὸ ἐκεῖνες πολλὲς ἔτσι δὲν ξεκίνησαν; Ἀρχικά δὲν θά ἦσαν ἀνεπιτυχεῖς ἀποδόσεις «ἀστικῶν» λέξεων στό στόμα τῶν ἀμαθῶν χωρικῶν; Ἄλλως τε εἶναι γνωστὸ ὅτι τά φωνητικά και σημασιολογικά «λάθη» ἀποτελοῦν τά σπέρματα τῆς γλωσσικῆς ἐξελίξεως. Ἡ καταγραφὴ λοιπὸν τῶν διαλεκτικῶν νεολογισμῶν εἶναι ἀπαραίτητη ὄχι μόνο ἀπὸ κοινωνιολογικὴ ἄποψη, ἀλλά και ἀπὸ καθαρὰ γραμματικὸ ἐνδιαφέρον: ὁ τρόπος τῆς δημιουργίας νέων λέξεων ἢ τῆς λαϊκῆς προσαρμογῆς τῶν ἀστικῶν ὄρων στό φωνητικό και τὸ μορφολογικὸ σύστημα δεδομένης διαλέκτου εἶναι συχνὰ διαφωτιστικὸς γιὰ φαινόμενα πού στὸν συνήθη ἰδιωματικὸ λόγο ἔπαυσαν νά παρατηροῦνται (κάτω ἀπὸ τὴν ἰσοπεδωτικὴ ἐνέργεια τῆς σχολικῆς διδασκαλίας και τῆς ραδιοτηλεοπτικῆς γλωσσικῆς ἐπιδράσεως), ἐνῶ λανθάνουν στό γλωσσικὸ ὑποσυνείδητο τῶν διαλεκτοφῶνων¹. Στὴν Κρήτη ἰδιαίτερα, πού θά μᾶς ἀπα-

1. Ἐκεῖ ὅπου π.χ. τὸ *σοῦπερι-μάρκετι*, ἀντὶ *σοῦπερ-μάρκετ*, πού ἄκουσα πολλὲς φορές στίς Βρυῦσες Ἐποχῶν ἀπὸ λαϊκὰ στόματα. Ἐκεῖ ὅπου π.χ. τὸ *σουρίστρα* (= αὐτὴ πού *σουρᾶ*, δηλ. *κατρακυλάει*) εἰρωνικὰ ἀντὶ τοῦ *τουρίστρια* και τὸ (στὸν «Καπετὰν Μιχάλη» τοῦ Ν. Καζαντζάκη) *Μασέλα* ἀντὶ *Μαρσέλ* (ὄνομα κάποιου Γαλλίδα).

σχολήση ειδικά στο άρθρο αυτό, συνυπάρχουν μία έντονη γλωσσική συντήρηση και μία καλπάζουσα γλωσσοπλασία. Γι' αυτό οι συλλογείς κρητικού διαλεκτικού ύλικού πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί.

Ένα πλήρες (κατά τό δυνατόν) και συστηματικό λεξικό της κρητικής διαλέκτου δεν υπάρχει. Έχουμε βέβαια τό πολύτομο λεξικό του Γ. Παγκάλου² και τό δίτομο του Μανόλη Πιτυκάκη³, πού όμως, και τά δύο, παρουσιάζουν βασικά μειονεκτήματα:

α) άφορούν, κυρίως (τό πρώτο) και σχεδόν άποκλειστικά (τό δεύτερο) στό γλωσσικό ιδίωμα της ανατολικής Κρήτης, μέ κεντρικό πυρήνα τό ιδίωμα της επαρχίας Μεραιπέλλου.

β) είναι άσυστηματοποίητο τό πρώτο και πενιχρό σέ λήμματα τό δεύτερο.

Υπάρχουν τά ποικίλα κρητικά γλωσσάρια πού συνοδεύουν λαογραφικές κρητικές συλλογές. Καταλαβαίνει κανείς ότι τό θεματικό τους περιεχόμενο είναι περιορισμένο, άφού άφορά μόνο στά θέματα πού θίγονται στήν αντίστοιχη λαογραφική μελέτη ή συλλογή. Υπάρχει, τέλος, και τό άρχείο του «Κέντρου συντάξεως του 'Ιστορικού Λεξικού» της 'Ακαδημίας 'Αθηνών, πού τό ύλικό του προέρχεται σχεδόν άποκλειστικά άπό τήν άποδελτίωση χειρογράφων συλλογών γλωσσικού ύλικού άπό διάφορα μέρη της 'Ελλάδος και πού ό τρόπος της καταγραφής του δεν είναι αυτός πού θά έπρεπε.

Στό παρόν άρθρο θά παρουσιάσω κρητικές λέξεις άπό εκείνες πού ό ίδιος κατέγραψα πριν άπό 28 χρόνια περιοδεύοντας στά λιγώτερο άπό γλωσσική άποψη μελετημένα δυτικά διαμερίσματα της Κρήτης⁴ και άκούγοντας συζητήσεις χωρικών πάνω σέ διάφορα θέματα της καθημερινής ζωής τους. Τίς λέξεις αυτές άνεξήτησα στά δύο λεξικά της κρητικής διαλέκτου πού προανέφερα, καθώς και στό άρχείο του 'Ιστορικού Λεξικού της 'Ακαδημίας 'Αθηνών και στους ήδη τυπωμένους τόμους του λεξικού αυτού. Τίς παρουσιάζω έδώ άφού διεπίστωσα ότι άπουσιάζουν άπό τίς πηγές αυτές και πιστεύω ότι ό άναγνώστης θά σχηματίσει σαφή ιδέα περί του είδους των λέξεων πού συνήθως παραδίδονται άπό τούς συλλογείς ιδιωματικού γλωσσικού ύλικού. Βέβαια δεν είναι δυνατόν νά ξέρω τήν άκριδη γεωγραφική έκταση της κάθε μιάς άπό τίς λέξεις πού παρουσιάζω και γι' αυτό σημειώνω τόν τόπο όπου τίς άκουσα.

Τίς λέξεις πού θά έξετάσω τίς χώρισα σέ δύο μεγάλες ομάδες, τούς νεολογισμούς και τίς κατά παράδοσι διαλεκτικές λέξεις. Τή δεύτερη ομάδα τήν ύποδιαίρεσα σέ α) άπλές τρεχούσης χρήσεως λέξεις, β) σύνθετες λέξεις πού άντιστοιχούν σέ περιφράσεις της Κοινής, γ) μεταφορικά χρησιμοποιούμενες διαλεκτικές λέξεις.

2. Γεωργ. Έμμ. Παγκάλου, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, τόμ. 2 - 6, 'Αθήναι, 19.

3. Μανόλη Πιτυκάκη, *Τό γλωσσικό ιδίωμα της ανατολικής Κρήτης*, τόμοι 2, 'Αθήνα, 1983.

4. Γίνεται χρήση στό μελέτημα αυτό των άκόλουθων βραχυγραφιών ονομάτων πόλεων και χωριών της Κρήτης: 'Αλί(αμπος), 'Αρμ(ένοι 'Αποκορώνου), 'Α(ση) Γων(ιά), Βάμ(ος), Βαφ(ές), Βρύσ(ες 'Αποκορώνου), Γαλ(ατάς), Γερακ(άρι), Γέργ(ερη), 'Ελ(ος Κισάμου), Ζούρ(δα Κυδωνίας), Καστ(έλλι Κισάμου), Κρ(ύα) Βρ(ύση), Μεσκ(λά), Νταρ(άτσος Κυδωνίας), Περιβ(όλια 'Ιναχωριών Κισάμου), Ραμν(ή 'Αποκορώνου), Ρέθ(υμνο), Σελλ(ιά 'Αγ. Βασιλείου Ρεθύμνης), Τσιδ(αράς 'Αποκορώνου), Τυμπ(άκι), Χαμαλ(εύρι Ρεθύμνης), Χαν(ιά).

Νεολογισμοί

αὐτογλάκητο Τυμπ. τό αὐτοκίνητο. Ὁ εἰπὼν κράτησε τό α' συνθετικό τοῦ καινούριου γι' αὐτόν ὄρου *αὐτοκίνητο* καί ἔβαλε μέ τό νοῦ του τό γνωστό του κρητικό ῥῆμα *γλακῶ* = τρέχω καί δημιούργησε ὄρο πού σημαίνει «αὐτό πού τρέχει μόνο του». Στά Χανιά, ἀπό γριά Ἐποκορωνιώτισσα ἄκουσα τή λ. *ἀποκοῦνητο* μέ τή σημασία «αὐτοκίνητο». Πρόκειται γιά παραφθορά τοῦ καινοφανοῦς γιά ἐκείνη τότε ὄρου *αὐτοκίνητο*, πού ἐγινε ξεκινώντας ἀπό τήν ἔννοια «αὐτό πού κουνιέται».

ἀεροκαθίστρα = τό ἀεροδρόμιο. Δέν πρέπει νά νομισθῆ ὅτι ἡ λ. αὐτή εἶναι ψευδοδημῶδες κατασκευάσμα κάποιου «γραμματισμένου» πού διαδόθηκε ἀπό γνωστό νεώτερο τραγουδι σέ στυλ ριζίτικου (... νά κατεβῶ στό Μάλεμε, στήν ἀεροκαθίστρα). Εἶναι ἀρκετά κοινή λέξη στό στόμα τῶν χωρικῶν τῆς Κρήτης. Τήν ἄκουσα συχνά, σέ διάφορα μέρη τοῦ νησιοῦ. Φυσικά πλάστηκε μέ βάση τό ρ. *καθίζω* πού τό χρησιμοποιοῦν καί ἀντί τοῦ *προσγειώνεται* ἐπί ἀεροπλάνου. Ἄρκετές φορές ἄκουσα στά κρητικά ἀεροδρόμια μητέρες νά προσκαλοῦν τά παιδιά τους νά παρακολουθήσουν τήν προσγείωσι τοῦ ἀεροπλάνου πού ἐρχόταν, μέ τή φρ. «ἔλα, νά τό δῆς ἀπού καθίζει».

γραδόφωνο ἀντί ραδιόφωνο (Τυμπ.). Ὁ γέρος πού τό ἔλεγε (καί ἀπ' αὐτόν τό πήραν κι' ἄλλοι συγχωριανοί του καί τό λένε) τῶφτιαξε ξεκινώντας ἀπό τή γνωστή του λ. *τά γράδα* (= θαῦμοι πυκνότητος ὑγρῶν). Τό ραδιο-ἦταν κάτι τό ξένο στό λεξιλόγιό του.

μηνιάτης = ὑπάλληλος πού πληρώνεται μέ τό μήνα, πού παίρνει «μηνιάτικο», ἀντίθετο τοῦ *μεροκαμαθιάρης*. Τή λ. τήν ἄκουσα σέ πολλά μέρη τῆς Κρήτης.

συνομίτης Γερακ. = ὁ καταγόμενος ἀπό τόν ἴδιο νομό μέ κάποιον ἄλλο. Ἄσφαλῶς φτιάχτηκε κατά τό *συντοπίτης*.

Ὁ κατάλογος τῶν νεολογισμῶν αὐτῶν θά μπορούσε νά εἶναι πολύ μεγάλος. Ἐγώ ἔδωσα μόνο λίγα παραδείγματα, ὁ ἐνδιαφερόμενος ὅμως μπορεῖ νά βρῆ πλῆθος κρητικοποιημένων φωνητικά καί μορφολογικά λέξεων τῆς Κοινῆς (καί μάλιστα τῆς καθαρεύουσας) – πού μποροῦν νά χαρακτηρισθοῦν σάν εἶδος διαλεκτικῶν νεολογισμῶν – σέ κείμενα πού ἀφοροῦν στά γεγονότα τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου στήν Κρήτη καί πού εἶναι γραμμένα ἀπό ὀλιγογράμματους ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης⁵.

Παραδοσιακές διαλεκτικές λέξεις

Ι. Λέξεις ἀπλῆς τρεχούσης χρήσεως

ἀθγοφυλλίδες / Κρ. Βρ., Χαμαλ. = τά τσόφλια, φλούδια τῶν ἀδγῶν.

ἀλυσιδιάζω Βάμ. = δένω μ' ἀλυσίδες, συλλαμβάνω καί φυλακίζω κάποιον. Ἄκουσα τή φρ. *θελά μάσε πιάσουνε νά μάς ἀλυσιδιάσουν* πού στήν κοινή θά λεγό-

5. Ἐναφέρω γιά παράδειγμα τά σχετικά κεφάλαια τοῦ βιβλίου τοῦ Γεωργ. Ψυχουντάκη, Ἐτοφωλιές στήν Κρήτη πού ἐκδόθηκε στά Χανιά τό 1962. Ὁ συγγραφέας κατάγεται ἀπό τό χωριό Ἄσῃ Γωνιά τοῦ Ἐποκορώνου.

- ταν «θά μᾶς πήγαιναν δεμένους μέσα». Τό ρ. ἔχει καταχωρηθῆ στο Ἱστορικό Λεξικό, ἀλλά μέ ἄλλες σημασίες.
- ἀναμαλάσσω* Ρέθ., *ἀνεμαλάσσω* Τυμπ. = αἰσθάνομαι τά συμπτώματα νόσου, κυρίως τῆς γρίπης, κοινῶς «μέ φέρνει δόλτα». Στο Ἱστορικό Λεξικό ὑπάρχει τό ρ., ἀλλά ὄχι ἀπό τήν Κρήτη.
- ἀπεναντινός* = ὁ ἀπέναντι εὐρισκόμενος ἢ κατοικῶν. Λέξη κοινότατη, ἀκόμα καί στο στόμα ἀστών Κρητικῶν, καί ὁμως ἀμάρτυρη στά λεξικά.
- ἀποφάουδα*, Βρύσ. = ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπό τό γεῦμα κάποιου.
- ἀπυριαστήρι*, Χαν. = τό ὄργανο, σκεῦος μέ τό ὁποῖο θειαφίζομε τά φυτά (τό θειάφι στήν Κρήτη λέγεται *ἀπύρι*). Στο Ἱστορικό Λεξικό δέν ὑπάρχει ὁ τύπος αὐτός, ἀλλά τά *ἀπυριαστήρα* καί *ἀπυριάστρα* ἀπό τό Μεραμπέλλο καί *ἀπυριέρα* ἀπό τό Μονοφάτσι.
- βάρακα*, Καστ. = τό παιχνίδι «διελκυστίνδα».
- βασίλισσα* Νταρ. = τό ἄνθος «μπιγόνια».
- ἐγκρούφτηκα* = 1) λιγώθηκα ἀπό τήν πείνα Περιβ. 2) *ἐγκρούφτηκε ἡ φωθιά* = ἔσθθησε Βρύσ. Τό ρ. *γκρούβγομαι* τῶχουν καί ὁ Πάγκαλος καί ὁ Πιτυκάκης, ἀλλά ὄχι μέ τίς δύο αὐτές σημασίες.
- γυράλι* Ραμν. = ἡ γωνία τοῦ τοίχου.
- διανύρτης* Ραμν. = διαβολεύς, κν. ρουφιάνος.
- διανέρι*, τό Ραμν. = ἡ κορυφογραμμή. Ὑπάρχει σέ μεγάλο μέρος τῆς δυτικῆς Κρήτης τό ρ. *διανερίζω* = διακρίνω ἀμυδρά. Εἶναι γνωστό στά λεξικά τῆς κρητικῆς διαλέκτου καί στο ἀρχεῖο τοῦ Ἱστ. Λεξικοῦ. Τό *διανέρι* προέρχεται ἀπό τό ρ. αὐτό, καθ' ὅσον ἡ κορυφογραμμή εἶναι ἡ ἄκρη τοῦ ὀρίζοντα, ἐκεῖ πού τό βλέμμα σταματᾷ νά διακρίνη.
- ἐλιδιᾶς*, ὁ Περιβ. = ἐλαιώνας. Εἶναι περιεργό πῶς, στήν ἐλαιοπαραγωγῶ Κρήτη, οἱ λεξικογράφοι δέν κατέγραψαν τήν τόσο συνηθισμένη ἔννοια «ἐλαιώνας».
- ἐκακατύχεψε* Καστ. = ἀδυνάτισε. Φρ. *ἐκακατύχεψε τό ἔχνος καί γεννᾷ διόθους* (= ἀδυνάτισε τό ζῶο καί θγάζει σκουλήκια στό δέρμα). Προφανῆς ἡ προέλευση τῆς λ. ἀπό τό «κακοτύχησε».
- κακοπέραστος* Περιβ. = ἀδιάδατος. Μία ἀπό τίς πολλές λέξεις τῆς κρητικῆς διαλέκτου πού ἔχουν τό *κακο-* σάν *α'* συνθετικό, μέ τή σημασία τοῦ δύσκολος. Πολύ συνηθισμένη εἶναι, ἀπό τήν κατηγορία αὐτή, ἡ λ. *κακόδριστος* = δυσεύρετος (νομός Χανίων), γνωστή στά λεξικά.
- κακώτερος* Ραμν. = ἀσχημότερος. Εἶναι γνωστό ὅτι στήν Κρήτη τό ἐπίθ. *κακός* χρησιμοποιεῖται καί μέ τήν ἔννοια ἄσχημος, ὅπως τό *καλός* χρησιμοποιεῖται μέ τήν ἔννοια ὁμορφος. Πδ. *τό κακό μου τό παλτό* (δηλ. τό ἄσχημο, ἄρα τό παλιό). Ἐπίσης τό ἐπίρρ. *κακά*, ἀντίστοιχο τοῦ *ἄσχημα* τῆς Κοινῆς, π.χ. στήν παροιμία *κακά χορεύεις, κοπελλιά, καί δείχνουνε τ' ἀτζά σου* (= ἄσχημα χορεύεις κοπέλλα μου, καί φαίνονται τά πόδια σου).
- καρτσονοδέτες* Ζούρβ. = καλτσοδέτες. Εἶναι κάπως νεώτερος σχηματισμός, γιατί παλαιότερα οἱ καλτσοδέτες στήν Κρήτη λεγόντουσαν *καρτσοβάσταγα* (τά).
- κλαδεράτος* (τόπος) Ραμν. = θαμνώδης. Μαρτυρεῖται στά λεξικά ὁ τύπ. *κλαδερός* ἀπό τήν ἐπαρχία Σητείας.
- κλαδεύτηρας* Ζούρβ. ἀντί τοῦ κοινοῦ *κλαδευτήρι*. Εἶναι γνωστό, βέβαια, πῶς ἡ κρητικῆ διάλεκτος δέν ἀγαπᾷ τά ὑποκοριστικά καί γενικά τό οὐδέτερο γένος καί προτιμᾷ ἀντ' αὐτῶν τύπους ἀρσενικοῦ καί, καμιά φορά καί θηλυκοῦ γένους. Ἔς

θυμηθοῦμε τὰ γνωστά *λύχνος*, ἀντί *λυχνάρι*, *θύμος* ἀντί *θυμάρι*, *σκύλλος* ἀντί *σκυλλί*, ἢ *χέρα* ἀντί τὸ χέρι κλπ.

κοιλιδιάρης Βρύσ. Ζούρβ. Ραμν. = αὐτός πού ἔχει μεγάλη κοιλιά, *κοιλαρᾶς*. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ μεγάλη κοιλιά, ἢ πολύ φουσκωμένη, δέν λέγεται στήν Κρήτη *κοιλάρα* (ἦ), ἀλλά *κοιλιδος* (ὀ). Ἔτσι ἐρμηνεύεται ὁ τύπος *κοιλιδιάρης*: ὁ ἔχων *κοιλίδο*. Ὑπάρχει καί ἡ λ. *κοιλιδέ* ΑΓων. Βρύσ. Μεσκ. πού σημαίνει τὸ περιεχόμενο τῆς κοιλιᾶς σέ τροφή, π.χ. *ἔφαγα πολύ σήμερο, ἔκαμα μίαν κοιλιδέ!* (κν. τὴν γέμισα γιὰ τὰ καλά). Καί αὐτὴ ἡ λ. δέν βρίσκεται στό ἀρχεῖο τοῦ Ἰστ. Λεξικοῦ.

κοκονάκι Ραμν. = παιδικό πέος.

κολλέρνω Περιβ. = δάζω κόλλα σέ πουκάμισο ἢ ἀλλοῦ.

κοντομοιάζω Ζούρβ. Περιβ. = ὁμοιάζω λίγο.

κοπανιστός Ζούρβ. = ἔκτυπος (ἐπὶ νομίσματος).

δέ γ-κουτελώνεται Περιβ. = εἶναι ἀσυναγώνιστος.

κουτσανυχίδια Καστ. = κομμάτια νυχιῶν πού κόπηκαν. Τό ρ. *κουτσανυχίζω* (= κόβω τὰ νύχια μου) εἶναι ἀποθησαυρισμένο. Ἡ κατάλ. -*ίδι* στήν Κρήτη ἄλλοτε ἔχει ὑποκοριστική σημασία (ὅπως στό *κουτσανυχίδια*) καί ἄλλοτε δείχνει τὴν ἔννοια τῆς πλησμονῆς, ὅπως στήν ἀθησαύριστη λέξι *φωνιαρίδια* Σελλ. = μεγάλες φωνές, φωνάρες, πλῆθος φωνῶν. Τό ἴδιο στίς ἀποθησαυρισμένες λέξεις *κατακαυκαλίδι* (πλῆθος ἀπὸ καρπαζιές), *γροθίδι* (πλῆθος ἀπὸ γροθιές) κ.ἄ.

κουτσοπατεῖ (τό τραπέζι) Καστ. = δέν πατάει καλά, δέν στηρίζεται καλά. Τό *κουτσο-* σάν *α'* συνθετικό, στὰ κρητικά περισσότερο ἀπὸ ὅσο στήν Κοινή, χρησιμοποιεῖται μέ τὴν ἔννοια τοῦ λίγο, ὄχι καλά, ὄχι πλήρως, μισο-, κλπ. Θυμίζω τὸ *κουτσοκαμει* (ὁ κάτης) = μισοκλείνει τὰ μάτια (ἢ γάτα), δέν τὰ κλείνει ἐντελῶς, τὰ μισοκλείνει.

κόχη (ἦ) Καστ. = ἡ τσάκιση τοῦ παντελονιοῦ.

κρεμαστάδα (ἦ) Βαφ. = τὸ ψηλὸ μέρος. Στόν Ἀποκόρωνα *κρεμαστός* σημαίνει *ψηλός*: ὁ *Βασίλη μας εἶναι πλιά κρεμαστός* (ὁ Βασίλης, ὁ ἀδελφός μου, εἶναι πιὸ ψηλός). Τὰ ὄρεινά χωριά, σέ μεγάλο ὑψόμετρο, τὰ λένε *τά κρεμαστά χωριά*. Εὐχρηστεῖ καί τὸ ἐπίρρ. *κρεμαστά* = ψηλά. Πρὸβλ. τὸ λαϊκὸ γνωμικὸ *χαμηλά φόρτωνε καὶ κρεμαστά τραγοῦδειε*.

λουρικό, τὸ Ζούρβ. = ὁ ἱμάντας τοῦ ὄπλου.

μαδουκλιαρέ (ὄρθα) Ἀλίκ. = κόττα μέ μαδημένο πτέρωμα.

ἐμαλλιγκουριδιαστήκανε Καστ. = «σύρανε τὰ μαλλιά ντωνε», ὅπως μοῦ ἐξήγησε αὐτὴ τὴν κρητικὴ λέξι - σιδερόδρομο ἐκεῖνος πού τὴν εἶπε.

μαξουλούδικο (πρόβατο) Βρύσ. = πρόβατο πολὺ παχύ, εὐσαρκο, πού «βγάνει πολλὴ τροφή». Στὰ λεξικά βρισκόμε τὸν τύπο *μαξουλίδικο* (κατὰ τὸν Πιτυκάκη ἐπὶ δέντρων καὶ ἀγρῶν). Ἡ λ. ἀπὸ τὸ *μαξούλι* = προϊόν, τουρκ. Γιὰ τὸ *ου* ἀντί *ι* στήν προπαραλήγουσα τοῦ ἐπιθ. αὐτοῦ θά γράψω ἄλλοῦ, ἄλλοτε.

μενεξελί (χρῶμα) Ζούρβ., ἀντί *μενεξεδί*. Στήν Κρήτη, γιὰ τὸ χρώματος δηλωτικὸ ἐπίθετο προτιμοῦν τὴν κατάληξη -*δί*, ἀντί -*τί* (π.χ. *καφεδί* ἀντί *καφετί*, τὸ ἔχον τὸ χρῶμα τοῦ καφέ), ὅταν τὸ ὄνομα τοῦ ἀντίστοιχου χρώματος λήγη σέ -*ές*. Τὸ *μενεξελί* ἴσως σχηματίστηκε κατὰ τὸ *κανελί*.

μισαδιάρικο Ἑλ. = κολοβωμένο. Προφανῶς ὑπόκειται ἡ ἔννοια «ἔμεινε μισό».

μιτσότα, τὰ = ἡ μικρὴ, ἡ παιδικὴ ἡλικία. Τὴ λέξη κατέγραψα γιὰ πρώτη φορὰ στό μικρὸ χωριὸ Χάμπαθα τοῦ Ἀποκορώνου, μέ τὸν καιρὸ ὅμως διεπίστωσα ὅτι *κοινολεκτεῖται* σέ μεγάλο μέρος τῆς Κρήτης. Εἶναι ἀπορίας ἄξιο πῶς διέφυγε τὴν

- προσοχή τῶν λεξικογράφων. Γιά τήν ἐρμηνεία τοῦ τύπου σημειῶνω ὅτι στό νομό Χανίων καί σ' ἄλλα μέρη τῆς δυτικῆς Κρήτης τό ἐπίθ. μικρός προφέρεται *μισός*. *μονοκαταπιωμαθιά* Περιβ. = (ἐπιρρηματικά) μέ μιά μπουκιά, π.χ. *ἐκαμέ ντο μονοκαταπιωμαθιά* = τῶκανε (τό κατάπια μέ) μιά μπουκιά.
- μούριστρο* = 1) ἡ τσίπα τοῦ νεογέννητου παιδιοῦ ἢ ζώου Ἰ. Αρμ. 2) ἡ μάσκα τοῦ μελισσοουργοῦ Βρύσ. Στό λεξικό τοῦ Παγκάλου ὑπάρχει ἡ λ. *μούριστρο*, ἀλλά μέ ἄλλες σημασίες.
- μουστακαράς* Γαλ. = αὐτός ποῦχει μεγάλο ἢ παχύ μουστάκι, κν. μουστακαλής.
- ναιώνη* Καστ. = μεγάλο πλήθος. Ἐπί οὐδ. γένους πραγμάτων, τό οὐδ. *ναιώνιο*. Δέν βρῆκα πουθενά τόν ἄρσεν. τύπο *ναιώνιος* μέ τή σημασία αὐτή. Ὡς πρός τή μορφή τοῦ θηλ. τύπου παρατηρῶ πῶς εἶναι περιέργη ἢ κατάληξι του σέ -η. Θά περίμενε κανεῖς τύπο *ναιώνια*. Στά λεξικά τῆς διαλέκτου δέν ἔχει ἀποθησαυριστή ἢ λ. Στό Ἱστορ. Λεξικό ὑπάρχει, στό λήμμα *αἰώνιος*, ἔνδειξι «*ναιώνιος* Κρήτ. (Βάμ.)» καί δίδεται σάν παράδειγμα χρήσεως τοῦ τύπου (στό θηλυκό) ἢ ἔκφρασι «*πίσσα ναιώνια*» (χαρακτηριστικόν τοῦ ἔχοντος λίαν μελανόν χρώμα) Κρήτ.». Σάν παράδειγμα ἀπό δική μου καταγραφή στό Καστ. δίνω τή φρ. (ὁ κάμπος αὐτός) *εἶναι ναιώνη ἀχλάδα* = εἶναι ὄλο ἀγριοαχλαδιές. Τέτοια χρῆσι εἶναι ἀμάρτυρη στά λεξικά.
- νίοτα*, *τά* = τά νιάτα, ἡ νεανική ἡλικία. Τή λ. κατέγραψα στόν Γαλ. καί κατόπιν διεπίστωσα ὅτι ὁ τύπος εἶναι μάλλον παγκρήτιος καί εἶναι νά ἀπορῆ κανεῖς πῶς δέν τόν ἀναφέρουν οἱ λεξικογράφοι καί οἱ συλλογεῖς διαλεκτικῶν λέξεων. Ὅσο γιά τή μορφή του πρβλ. τό παραπάνω *τά μισότα*.
- ξαναστρόφισμα* Ἰ. Ελ. = τό γύρισμα τῶν ρούχων μέσα - ἔξω.
- ξεγαλίζω* Περιβ. = ἀφαιρῶ μέ ἄλλο παιδί τό περισσευόμενο γάλα μιᾶς μητέρας.
- ξεκουκούλωτος* Περιβ. καί *ξεσκουφίδιστος* Περιβ. = ξεσκουφωτός, χωρίς κάλυμμα τοῦ κεφαλιοῦ. Εἶναι περίεργο πῶς δέν κατέγραψαν οἱ λεξικογράφοι τουλάχιστον τό *ξεκουκούλωτος*, λέξι γνωστή καί ἀπό τήν Ἱστορία τῶν κρητικῶν ἐπαναστάσεων.
- ὀλοκούφωτος* (εἶναι) Περιβ. = ἔχει δυνατή φωνή (ἐπειδῆ ἔχει μεγάλα πνεμόνια). Γνωστή καί ἀπό τόν Ἐρωτόκριτο ἢ λ. *τό κουφός* = τό στήθος, ὁ θώρακας.
- ὄξυά*, ἢ Ἰ. Αλίκ. Βρύσ. Ραμν. Σελλ. = παρανυχίδα. Σέ ἀρκετά χωριά τῆς Κρήτης μέ τήν ἴδια λ. ὀνομάζουν τίς κλωστές πού ἀφαιροῦμε ἀπό τά γλωρὰ φασόλια καθαρίζοντάς τα πρὶν τά μαγειρέψωμε.
- ὄρνιθολόγος* Ραμν. = αὐτός πού κλέβει κόττες.
- παραμάνα* Ζούρβ. Ραμν. = ἡ μαμή. Δέν ἔχει σχέσι μέ τή λ. *μάννα* δηλ. τή μητέρα. Προέρχεται ἀπό τό ρ. *παραμένω*, ἔνν. κοντά στή γυναῖκα πού γεννᾷ γιά νά τή βοηθήσω, τήν παραστέκω στίς στιγμές αὐτές. Οἱ παλιοὶ Κρητικοὶ θυμούνται καί τή λ. *παραμονές* πού ἐσήμαινε αὐτή τή συμπαράστασι.
- παρασιφουνίδια*, *τά* Γέργ. = δευτερεύοντες βλαστοὶ πού ἐκφύονται ἀπό τοὺς κόμπους τοῦ φύλλου φυτοῦ σάν παρακλάδια. Ἡ κατάλ. -*ίδι* ὑποκοριστική (Βλ. παραπάνω, στή λ. *κουτσανυχίδια*).
- παῦλος* = 1) πρᾶσιά χωραφιοῦ φυτεμένη μέ βλίττα, ἀνάμεσα σέ χώρους φυτεμένους μέ κολοκύθια Μεσκ. 2) ἡ «κούκλα» τοῦ ἀραβοσίτου Ζούρβ. Βρύσ. Μεσκ. Καί οἱ δύο αὐτές σημασίες ἀμάρτυρες στά λεξικά καί τά ἄλλα κρητικά γλωσσάρια. Στόν Πάγκαλο ὑπάρχει τό *παῦλος* μέ ἄλλες σημασίες. Ἄμάρτυρο εἶναι καί τό ὑποκοριστικό *παυλούδι* Βρύσ. Σημαίνει μικρὴ «κούκλα» ἀραβοσίτου.

πεδούλι Ραμν. Κυριολεκτικά σημαίνει «πετσάκι» και με τή σημασία αυτή είναι αποθησαυρισμένη λέξη. Ἐδῶ τήν παρουσιάζω γιά τή σημασία «ὁ σάκκος τῶν ὄρχων». Μέ τό δέγμα αὐτό οἱ παλιοί Κρητικοί κατασκεύαζαν τίς καπνοσακκοῦλες τους.

πετεινάρι Ραμν. = ἡ κλειτορίς.

σαίττα, ἡ Βρύσ. = φραντζόλα ψωμιοῦ.

σακκουλιέρα, ἡ Καστ. = σακκούλα χάρτινη.

σκολινός ΑΓων. = ὄχι τακτικός (ὅπως κάποιος πού πάει μόνο στίς σκολάδες, δηλ. τίς μεγάλες γιορτές, στήν ἐκκλησία). Ἔκουσα τή φρ. πολύ σκολινός εἶμαι στό σκολιό, δηλ. δέν πάω τακτικά.

σκλοποδοτί, τό Περιβ. = ἡ τρικλοποδιά.

σουπερικά, τά Περιβ. = οἱ πολύ μαλακές τροφές, σάν σουπες, οἱ διάφοροι χυλοί.

σπιθούρια, τά Ραμν. = οἱ πυγολαμπίδες, ἐπειδή βγάζουν σπίθες.

σταφυλέ, ἡ Ραμν. = χρονιά μεγάλης παραγωγῆς σταφυλιῶν.

στένεψη, ἡ Ἑλ. Περιβ. = τό ἄσθμα. Ὁ Πιτυκάκης τόχει μέ τή μορφή στένωση.

στετά (ἀβγά) Ἄρμ. = τά σφιχτά θρασμένα ἀβγά, ἐπειδή μποροῦν νά στηθοῦν μέσα στό πιάτο ὄρθια ἢ καί πλαγιαστά.

στριψούλια, τά Περιβ. = τά κροτίσματα τῶν δακτύλων στόν χορό. Ἡ χειρονομία αὐτή γίνεται μέ κάποιο στρίψιμο τῆς παλάμης καί τῶν δακτύλων.

σύναχος, ὁ Ζούρβ. (ἀλλά καί σ' ἄλλα μέρη τῆς Κρήτης) ἀντί τό συνάχι. Γιά τήν ἀπέχθεια τῶν Κρητικῶν πρός τό οὐδ. γένος καί τά ἐκεῖ πού δέν χρειάζεται ὑποκοριστικά ἢ φαινόμενα σάν ὑποκοριστικά ὀνόματα βλ. παραπάνω, στή λ. κλαδεύτηρας.

ταξελεντίζω Καστ. Ἔκουσα τή φρ. νά τό ταξελεντίσωμε μέ τή σημασία «νά τό ξαναφρεσκώσωμε» (ἐρμηνεῖα τοῦ εἰπόντος), νά τό ἀνανεώσωμε. Ἐπρόκειτο γιά κρασί. Ἡ λ. εἶναι τουρκικῆς προελεύσεως. Δέν ὑπάρχει στά λεξικά. Στό ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ ὑπάρχει τό ἐπίθ. ταξέδικος (= φρέσκος) ἀπό τήν Κρήτη. Στά Χανιά ὑπάρχει τό ἐπώνυμο Ταξεδάκης, τούρκ. = φρέσκος.

ταῖνι, τό Γαλ. = τό συσσίτιο. Προφανῆς ἡ παραγωγή ἀπό τό ταῖζω.

τσιθιά, ἡ Βάμ., τσιτέ, ἡ Βρύσ. = τσίμπημα ἀπό ἀγκάθι.

τσουράρα, ἡ Μεσκ. = ἀπόκρημνο μέρος. Ἐπό τό οὐσ. τσουῖρος = μεγάλη πέτρα, βράχος, ἀπό τόν ὁποῖο μπορεῖ νά τσουρήση (= κατακυλήση καί ἐπομένως νά γκρεμιστή) κανεῖς.

φαμεγιούρι, τό Βρύσ. = παιδί πού τό πήραν γιά ὑπηρέτη. Ἀμάρτυρο εἶναι καί τό ὑποκοριστικό φαμεγιουράκι Βρύσ.

φασόλες, οἱ (θηλ.) παγκρήτιο, ἀλλά ὄχι ἀποθησαυρισμένο. Χρησιμοποιεῖται ἀντί τοῦ οὐδ. τά φασόλια. Στόν Γαλ. ἄκουσα καί τό ἐπίσης ἀμάρτυρο στά λεξικά μπαρμποῦνες, ἀντί μπαρμπούνια (φασόλια). Στή Ζούρβ. ἄκουσα τό οὐδ. φασόλια μέ τή σημασία ἀμπελοφάσουλα. Καί αὐτή ἡ χρήση δέν ὑπάρχει στά λεξικά.

φωνιαρίδια, τά Σελλ., ἀντί τοῦ κν. φωνάρες, δυνατές φωνές, πολλές φωνές μαζί. Ἐδῶ τό -ίδι εἶναι κατάληξι δηλωτικῆ πλησμονῆς. Λένε φωνιαρίδια καί ὄχι φωναρίδια, γιάτί τό ρ. φωνάζω στήν Κρήτη προφέρεται φωνιάζω.

II. Σύνθετες λέξεις πού ἀντιστοιχοῦν σέ περιφράσεις τῆς Κοινῆς ἔκουφαλαμάθιασε Ραμν. = ἀδυνάτισε πολύ. Ἐπό τήν περίφρ. τά μάθια ντου ἐκάμανε κουφάλες (ἐνν. ἀπό τήν ἀδυναμία).

κουφαλοκερατέ, ή Ζούρβ. = *κερατέ* (δηλ. χαρουπιά) μέ κουφάλα.

όρνιθομπέτης, ό Βρύσ. = ό *μπέτης* (δηλ. τό στήθος) τής κόττας. Νά σημειωθῆ ότι στίς Βρύσες, ὅπως καί σ' ὀλόκληρη τή δυτική Κρήτη, ή κόττα λέγεται ὄχι *όρνιθα* (ἔτσι τή λένε στούς δύο ἀνατολικούς νομούς τοῦ νησιοῦ), ἀλλά *όρθα*. Γι' αὐτό καί τήν ἀπόστασι ἀντίχειρα - δείκτη σάν μονάδα μήκους τή λένε στό νομό Χανίων *όρθόσκελο* (παρομοιάζοντάς την μέ τό πέλμα τής κόττας) καί ὄχι *όρνιθόσκελο* (οἱ δύο αὐτοί τύποι εἶναι ἀποθησαυρισμένοι), προκειμένου ὁμως γιά τό στήθος τής κόττας βλέπομε σάν α' συνθετικό τόν τύπο *όρνιθα*.

πισωνύχι, τό Ἄρμ. = τό πλήκτρο τοῦ πετεινοῦ, ἀντί τής περιφρ. ὀνομασίας «τό πίσω νύχι».

χρειασιδοπλύνω Καστ. = πλένω τά *χρειασιδία*, δηλ. τά σκεύη τής κουζίνας.

Ἡ κρητική διάλεκτος ἀγαπᾷ πολύ παρομοίου εἴδους σύνθετα. Ὅμως στή συλλογή μου τῶν ἀμαρτύρων κρητικῶν λέξεων δέν βρήκα περισσότερα ἀπό ὅσα δίνω παραπάνω, ἴσως γιατί οἱ συλλογεῖς καί λεξικογράφοι ἔδωσαν μεγάλη προσοχή στίς λέξεις αὐτές καί τίς κατέγραψαν συστηματικά. Νομίζω πάντως ὅτι ἀρκετές θά ἔχουν διαφύγει κι' ἐκείνους καί ἔμένα.

III. Μεταφορικά χρησιμοποιούμενες διαλεκτικές λέξεις

Καί στήν κατηγορία αὐτή ή κρητική διάλεκτος πρέπει νά εἶναι πλούσια, δεδομένου τοῦ φιλοπαίγμονος χαρακτήρα τῶν Κρητικῶν καί τοῦ πλούσιου συναισθηματικά φορτισμένου λεξιλογίου τους. Ἡ συλλογή μου ὁμως τῶν ἀμαρτύρων κρητικῶν λέξεων δέν ἔχει νά παρουσιάση παρά μόνο τέσσερις καθαρά μεταφορικά χρησιμοποιούμενες λέξεις ή ἐκφράσεις, τίς παρακάτω:

ἀποφάουδο τῆ δουλειᾶς Βρύσ. = πολύ κουρασμένος, καταβεβλημένος ἀπό τή δουλειά. Στήν ομάδα τῶν ἀπλῶν τρεχούσης χρήσεως διαλεκτικῶν λέξεων ἔχουμε ἤδη καταχωρήσει τή λ. *ἀποφάουδα*.

κύλιντρας Βρύσ. = κοντόχοντρος ἄνθρωπος. Παρομοιάζεται πρὸς τόν *κύλιντρα*, τό ἐργαλεῖο μέ τό ὅποιο ἰσιώνουν τό χῶμα στά δώματα τῶν σπιτιῶν.

τῆ γράς τά μαλλιά Μεσκ. = τό μαλλί τής «κούκλας» τοῦ ἀραβοσίτου.

ροδώνεται (ή *γῆς*) Ζούρβ. = (ή γῆ) καλύπτεται ἀπό χιόνι. Τό ρ. *ροδώνω* ἔχει ἀποθησαυριστῆ μέ τήν κυριολεκτική του μόνο σημασία: καλύπτω τή στέγη τοῦ σπιτιοῦ μέ ἄργιλλο. Ἀπό τή σημασία αὐτή γεννήθηκε ή μεταφορά ἐπί ἐπικαλύψεως ἀπό τό χιόνι.

Νομίζω ὅτι ή μεταφορική χρῆσι λέξεων καί ἐκφράσεων στήν Κρήτη θά πρέπει νά μελετηθεῖ βαθύτερα.

Ἐπίλογος : Μέ τίς λέξεις πού παρουσίασα στό ἄρθρο αὐτό ἐλπίζω νά ἔδωσα μία εἰκόνα τοῦ εἴδους τῶν ὄρων πού περνοῦν ἀπαρατήρητοι ἀπό τούς γλωσσοσυλλέκτες. Ὁ ἀναγνώστης θά πρόσεξε ὅτι ἓνα μεγάλο μέρος τῶν λέξεων τής συλλογῆς αὐτῆς εἶναι ὄροι τής οἰκιακῆς ζωῆς καί τῶν σπιτικῶν ἐργασιῶν, εἶναι ὄροι πού θά τούς ἀκούσει ὁ μή ντόπιος συλλογέας μόνο ἅμα ζήσει μέσα σέ κρητική οἰκογένεια καί μόνο ἅμα ἀναστραφῆ ἐλεύθερα στήν καθημερινή ζωή τους τούς Κρητικούς τής ὑπαίθρου, χωρίς νά πιέζεται ἀπό τόν χρόνο, πρᾶγμα πού τόν ἀναγκάζει νά περιορίζεται σ' ἐρωτήσεις στερεότυπες, φτιαγμένες ἀπό πρῖν, στό γραφεῖο, πάνω σέ ὀρι-σμένα μόνο θέματα τής λαϊκῆς ζωῆς.